

B A S I S B O E K
WESTERSE FILOSOFIE

FRANK REBEL (red.)

ISVW UITGEVERS

Inhoudsopgave

Inleiding	6
1 De presocraten	10
2 Plato	24
3 Aristoteles	36
4 Thomas van Aquino	49
5 René Descartes	61
6 David Hume	72
7 Immanuel Kant	84
8 Georg Wilhelm Friedrich Hegel	96
9 Friedrich Nietzsche	107
10 Simone de Beauvoir	118
11 Michel Foucault	130
Glossarium	142
Auteurs	149

Inleiding

Geschiedenissen van de filosofie vertellen het verhaal van de filosofie. Steeds weer doet een nieuw verschenen geschiedenis dat op eigenzinnige wijze, met een zelfgekozen verhaallijn, filosofen die de voorkeur boven anderen krijgen, de nadruk op net weer andere culturele gebieden of intellectueelhistorische ontwikkelingen. In *Basisboek westerse filosofie* staan elf hoofdpersonen uit de westerse filosofie centraal. Zij stellen zich voor en krijgen een context waarin de lezer kennis opdoet van hun plaats in de westerse geschiedenis, de filosofen tot wie zij zich verhouden en de specifieke denktraditie waarin zij zich bevinden.

De leidraad van de keuze voor de elf filosofen is de metafysica. Binnen dit gebied van de filosofie ligt de nadruk op kentheoretische vragen naar het bestaan en het wezen van de werkelijkheid. Dat klinkt als een hele mondvul, en dat is het vaak ook. Reden te meer om de veelal moeilijk geachte denkers helder te introduceren. Ook mag de metafysica dan meermaals verguisd zijn als onwetenschappelijke filosofische discipline, op haar beurt is ze nog steeds relevant voor filosofische en politieke vraagstukken. Bovendien domineren metafysische problemen de filosofie tot aan de wetenschappelijke specialisering die pas in de laatste eeuwen gestalte kreeg. In een geschiedenis van de filosofie mag de metafysica dan ook zeker niet ontbreken.

Kort overzicht van de inhoud

Aan het begin van de westerse filosofie staat de mythe. De vroegste oude Grieken probeerden de wereld te begrijpen aan de hand van verhalen over de wereld. Die allereerste filosofen worden ‘presocraten’ genoemd, omdat zij voorafgingen aan Socrates, die als de grondlegger van een methodisch geformuleerde filosofie wordt beschouwd. Van geen van de presocraten is immers een volledige filosofie overgeleverd. De bespreking van de presocraten besteedt niet alleen aandacht aan de historische context van denkers als *Heraclitus* en *Parmenides*, maar ook aan de vraag wat filosofie nu eigenlijk is. Waarin onderscheidt de wijsbegeerte zich bijvoorbeeld van de verklarende mythe?

De eerste schrijvende reus van de westerse filosofie is Plato. Aan de hand van zijn beroemde grotvergelijking wordt in het tweede hoofdstuk Plato's ideeënleer uitgelegd. Ook bespreken we zijn opvattingen over waarheid, moraal

en politiek. Plato richt zich in navolging van zijn leermeester Socrates op de ethiek, maar zijn morele opvattingen zijn gefundeerd in een algemene wereldbeschouwing. Hoe Plato zijn wereldbeeld uitwerkt, is en blijft van een ongekennde wijsgerige creativiteit en literaire klasse.

Aristoteles is de volgende filosofische alleskunner die in dit boek aan de orde komt. Of het nu gaat om het metafysische probleem van de eerste oorzaak, de ethische vraag naar het goede leven, de logische geldigheid van een redenering of de vraag wat een tragedie bij haar publiek bewerkstelligt: Aristoteles heeft erover geschreven. Dit hoofdstuk geeft een overzicht van de belangrijkste bijdragen die Aristoteles aan de westerse filosofie heeft geleverd.

De middeleeuwse filosofie worstelt met haar eigen positie. Hoe verhoudt de traditionele wijsbegeerte zich tot de christelijke religie? Staat zij in dienst van de openbaring of is dit fundamenteel onmogelijk? Deze vragen zijn nog steeds voor elke gelovige relevant. Op de middeleeuwse universiteit houdt Thomas van Aquino zijn scholastieke uiteenzettingen: via een systeem van vraag en antwoord laveert hij tussen de strenge eisen van zowel geloof als wijsgerige argumentatie.

Het vijfde hoofdstuk gaat over René Descartes. Deze filosoof brengt zijn leven grotendeels in het zeventiende-eeuwse Nederland door. Hier vindt hij de vrijheid om zijn baanbrekende gedachten over wiskunde, wetenschap en de filosofie te ontwikkelen. Als typisch exponent van het rationalisme vindt hij de menselijke geest het belangrijkste van alles. Zijn denken over de menselijke geest levert de beroemde uitspraak 'Ik denk, dus ik ben' op. Met Descartes, kunnen we stellen, begint de moderne filosofie.

Het rationalisme wordt gevolgd door het empirisme. David Hume vertegenwoordigt deze krachtige stroming in de geschiedenis van de filosofie. Hume ontwikkelt zijn kennistheorie ten tijde van de stormachtige ontwikkelingen in de natuurwetenschappen waarin Newton, Huygens en anderen gloriëren. De menselijke ervaring vormt de basis van Hume's opvattingen: niet alleen voor onze kennis van de buitenwereld maar ook voor morele en politieke kwesties. Zijn elegante, vaak sceptische uiteenzettingen vormen nog altijd een uitdaging voor de moderne filosofie.

In het zevende hoofdstuk staat Immanuel Kant centraal. Zijn drie vermaarde kritieken gaan over de vragen: wat kan ik weten, wat moet ik doen en wat mag ik hopen? Bij elkaar vormen ze een indrukwekkend pleidooi voor de Verlichting. Kant eist dat de mens zelf nadenkt en verantwoordelijkheid

neemt. We staan uitgebreid stil bij Kants ideeën over onder meer autonomie, wetenschap en plicht.

Na Kant komt Georg Wilhelm Friedrich Hegel aan het woord over de geschiedenis en de staat. In een filosofie die zichzelf historisch opvat ontwikkelt Hegel zijn opvattingen over vrijheid. Echte vrijheid is geen onbereikbaar ideaal maar een levende werkelijkheid. De mens vindt zijn vrijheid namelijk in de moderne staat, die zowel elk individu als de gemeenschap in haar geheel recht doet. De staat is voor Hegel daarom de uitdrukking van de hoogste ontplooiing van de menselijke rede.

Dan is de vloer aan de filosoof met de hamer, Friedrich Nietzsche. Als geen ander heeft hij stem gegeven aan de moderne ervaring dat wij helemaal op onszelf aangewezen zijn om iets van het leven te maken. De belofte van een hemel is een zwakgebod voor wie nu niet sterk genoeg is. Begrijpen wij de consequenties wel van wat Nietzsche ons voorhoudt?

Een heel andere filosoof is Simone de Beauvoir, aan wie het tiende hoofdstuk is gewijd. Zij wijst de westerse filosofie op een hiaat in haar traditie: de achtergestelde positie van de vrouw. In haar filosofische en literaire werken stelt zij vrijheid, verantwoordelijkheid, emancipatie en oprechtheid centraal. Meer nog dan een boegbeeld voor vrouwelijke denkers slaat de westerse filosofie mede dankzij De Beauvoir een minder op zichzelf gerichte toekomst in.

De moderne mens dacht zich te hebben ontworsteld aan de bevoogding van kerk en staat en tooide zichzelf met mooie typering en als autonomie en Verlichting. Michel Foucault wijst hem terecht. Wij onderwerpen ons vrijwillig aan allerlei structuren, zegt hij. Een heel scala aan technieken maakt dat ons handelen wordt bepaald door mechanismen die wij zelf aan de gang houden. Kunnen wij ons wel tegen zulke vormen van disciplineren verzetten? Deze en andere vragen komen in het laatste hoofdstuk ter sprake.

Plato

Charles Hupperts

'Het goede kennen is het goede doen'

Plato

Samen met zijn leermeester Socrates en zijn leerling Aristoteles behoort Plato tot de grootste en beroemdste filosofen die de Griekse cultuur heeft voortgebracht. Plato gaat pas schrijven na de dood van Socrates, in 399 voor Christus. Zelf heeft Socrates niets van zijn opvattingen opgeschreven, maar zijn gesprekken hebben Plato zeer beïnvloed. Als eerbetoon aan zijn leermeester schrijft Plato voornamelijk dialogen. Hierin proberen gesprekspartners gezamenlijk de oplossing voor een probleem te vinden. Ze stellen elkaar vragen en reageren op elkaars antwoorden. Socrates is in deze gesprekken meestal de gespreksleider. Plato vermeldt nauwkeurig plaats, tijdstip en omstandigheden waarin de gesprekken zouden zijn gevoerd. Men neemt algemeen aan dat Socrates aan dergelijke gesprekken heeft deelgenomen, maar dat Plato's dialogen daar geen feitelijke weergave van zijn. Onzeker is ook of de dialogen Socrates' denkbeelden weergeven of die van Plato zelf. Het is waarschijnlijk dat Plato zich in zijn eerste dialogen sterk met het Socratische gedachtegoed heeft geïdentificeerd. In de latere dialogen, die Plato ná zijn eerste reis naar Sicilië heeft geschreven, is Socrates juist de spreekbuis van Plato's denkbeelden en niet zozeer van die van hemzelf.

Dit hoofdstuk bespreekt de Ideeënleer van Plato en zijn opvattingen over de staat. Aan het eind komt de beroemde grotvergelijking aan de orde, waarvan ook een fragment is opgenomen.

Socrates' zorgen om de ziel

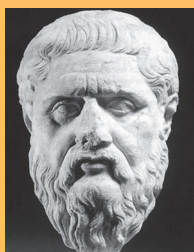
Socrates' belangrijkste filosofische activiteit bestaat uit het onderzoeken van ethische begrippen. In dialoog met één of meer gesprekspartners probeert hij deze begrippen te definiëren. Zo behandelt hij onder meer begrippen als rechtvaardigheid, zelfbeheersing, dapperheid, godsdienstigheid en wijsheid.

Socrates wijst zijn medeburgers er voortdurend op dat zij moeten zorgen voor hun ziel. Dat beschouwt hij als zijn plicht. Hij vindt dat de meeste mensen zich te veel door uiterlijke en materiële zaken in het leven laten leiden. Daarom spoort hij hen aan om zich op het innerlijk te richten en hun ziel beter te leren kennen. Volgens Socrates is het doel van de menselijke ziel om goed te zijn, dat wil zeggen: deugdzaam. Kennis van de ziel betekent dus kennis van deugden die karakteristiek zijn voor een mens en die hem tot een goed mens maken. Deze deugden beschouwt hij dus als eigenschappen van de ziel.

menselijke ziel

deugden

Wanneer iemand weet wat bijvoorbeeld rechtvaardigheid inhoudt, dan zal hij ook rechtvaardig handelen, aldus Socrates. Niemand handelt in zijn overtuiging opzettelijk verkeerd. In wezen wordt een mens in zijn gedrag dus bepaald door kennis. Inzicht in wat 'goed' is, zorgt ervoor dat iemand ook goed

Plato (427 tot 347 voor Christus) woont en werkt in Athene. Diogenes Laërtius, de biograaf uit de derde eeuw na Christus die het leven van Plato uitgebreid

heeft beschreven, vertelt dat Plato oorspronkelijk Aristocles heet, maar de naam Platon/Plato ('Breed') krijgt van zijn gymnastiekleraar, omdat hij zo'n krachtig figuur heeft. Ook wordt wel beweerd dat de naam *Platon* is ontleend aan de breedte van zijn voorhoofd.

Plato wordt geboren in een rijke en aanzienlijke familie. Hij zou zelfs afstammen van de beroemde wetgever Solon en de eerste koning van Athene, Codrus. Op twintigjarige leeftijd komt Plato in aanraking met Socrates (ca. 470-399 voor Christus). Op een dag is hij op weg naar het theater om aan een toneelwedstrijd

mee te doen en ziet Socrates praten met een groep jongelui. Hij begrijpt onmiddellijk dat die man zijn geestelijke leidsman moet zijn. Ook Socrates beseft direct dat hij een bijzondere volgeling krijgt. Socrates oefent zo'n grote invloed op Plato uit dat hij zich helemaal aan de filosofie gaat wijden.

Plato maakt tijdens zijn leven verschillende reizen. Zo vertrekt hij in 387 voor Christus naar Sicilië en Zuid-Italië, waarschijnlijk om aanhangers van de filosoof Pythagoras te ontmoeten. Later onderneemt hij nog twee reizen naar Sicilië, in 367 en 361, maar beide keren komt hij teleurgesteld terug. Hij hoopte de toenmalige heerser, Dionysius II, filosofisch te kunnen scholen, maar deze toont zich niet ontvankelijk voor Plato's wijsgerige denkbeelden. Terug van zijn eerste reis naar Sicilië sticht hij in Athene een school in de *Akademia*, een bestaand sportcomplex iets buiten de stadsmuren van Athene.

zal handelen en voorkomt dat hij slecht zal handelen. Handelt iemand slecht of onrechtvaardig, dan is dat dus te wijten aan gebrek aan inzicht en kennis. Daarom vond Socrates begripsvorming en het zoeken naar de definitie van ethische begrippen van essentieel belang. Als we Plato mogen geloven heeft hij daar zijn leven aan gewijd. Kennis van rechtvaardigheid betekent dat iemand kenmerken of eigenschappen van rechtvaardigheid kan formuleren die maken dat alle handelingen die we rechtvaardig noemen, ook werkelijk rechtvaardig zijn. Het algemene begrip rechtvaardigheid is dus één en hetzelfde in alle rechtvaardige handelingen. De definitie van ethische begrippen is in zijn ogen algemeen geldend: ze bevat de algemene norm van wat deze begrippen aanduiden. Wanneer we weten wat rechtvaardigheid is, dan kunnen we de handelingen die pretenderen rechtvaardig te zijn aan de omschrijving van het begrip toetsen. Het begrip is de algemene norm, de toetssteen.

Plato over kennis van de werkelijkheid

Een transcendente wereld

Welke denkbeelden in de dialogen van Plato kunnen we rekenen tot het gedachtegoed van Socrates? De meeste geleerden laten zich leiden door Plato's leerling Aristoteles, die hierover in de *Metafysica* heeft gezegd: 'Maar terwijl Socrates de algemene begrippen en definities niet tot dingen maakte die een onafhankelijk bestaan hebben, hebben anderen dat wel gedaan en geven aan die categorie van de dingen die zijn, de naam "Ideeën".' Met deze 'anderen' doelt Aristoteles, zoals uit andere opmerkingen van hem blijkt, op Plato en zijn volgelingen.

Algemene begrippen en definities bestaan volgens Plato onafhankelijk van de wereld waarin wij leven. Dus ergens buiten deze wereld is er een andere wereld of werkelijkheid die samengesteld is uit algemene begrippen, die Plato Ideeën of Vormen noemt. Ook al zou het hele menselijke ras zijn uitgestorven en zou er geen mens meer zijn die denkt, dan nog bestaan de Ideeën/Vormen.

Om wat voor soort algemene begrippen gaat het? In principe kunnen we aan alle ethische begrippen denken die Socrates probeerde te definiëren, maar ook aan wiskundige begrippen als grootte, kleinheid en gelijkheid. Plato spreekt ook over de vorm gezondheid, kracht, hitte en koude, even en oneven en over de vormen van getallen. Ook bestaan er vormen van de natuur-

Aristoteles

Ideeën

lijke soorten, zoals de mens, dier, steen. In de *Politeia* (de Staat) zegt hij zelfs: 'Voor iedere verzameling van dingen die we met dezelfde naam aanduiden, bestaat een Vorm'. Daar geeft hij het voorbeeld van de Vorm tafel en bed.

Deze wereld van algemene begrippen is transcendent ofwel volledig onafhankelijk en gescheiden van onze wereld. Een voorbeeld: naast alle mooie dingen en 'mooie' handelingen die wij verrichten bestaat er iets wat Plato de Vorm 'schoonheid' of het Schone noemt. Alle Vormen hebben bovendien een aantal eigenschappen gemeen. Zo zijn alle Vormen volmaakt. De Vorm schoonheid is dus ook de volmaakte schoonheid. Zij is mooi zonder enige kwalificatie. Verder zijn de Vormen onveranderlijk. Ze zijn de objectieve onveranderlijke standaarden waaraan alle dingen afgemeten kunnen worden. Er is nog een andere relatie tussen de Vormen en de dingen in deze wereld. 'De mooie dingen hebben', zoals Plato zich uitdrukt, 'deel aan de Vorm het schone'. Dit maakt dat ze mooi zijn. De Vorm is dus in zekere zin de oorzaak van de manier waarop de dingen in deze wereld zijn. De dingen hier zijn als het ware afbeeldingen, nabootsing van de Vormen, maar wel onvolmaakte kopieën.

volmaakt

onveranderlijk

Ook zijn de Vormen eeuwig. Ze zijn er altijd geweest en zullen er altijd zijn. Daarom beschouwt Plato de wereld van de Vormen als de goddelijke wereld, de ware werkelijkheid die het ware zijn vertegenwoordigt. We herkennen in deze wereld het Zijn van Parmenides. Alle eigenschappen die Parmenides aan het Zijn toekende, zijn ook kenmerken van de Vormen bij Plato: ze zijn een en ondeelbaar, onveranderlijk, eeuwig, volmaakt.

de Vormen zijn eeuwig

Tegenover deze onvergankelijke wereld staat de wereld van het veranderlijke, de wereld waarin wij leven. Met deze vergankelijke wereld hebben wij vooral contact via onze zintuigen. In zijn dialoog de *Phaedo* stelt Plato de ziel en het lichaam tegenover elkaar. Hierin is de onsterfelijke ziel de zetel van het zuivere denken; het lichaam de zetel van de zintuigen, de emoties en het streven naar genot. Plato waardeert ziel en lichaam ook verschillend. Het leven van het lichaam is slecht, omdat de zintuigen geen juiste informatie geven, ze zijn bedrieglijk, onbetrouwbaar en niet precies. Daarom moet het denken zich niet baseren op de zintuigen, want van iets dat verandert, kan onmogelijk ware kennis worden verkregen. Het leven van de ziel is daarentegen goed. In de ziel kan immers het denken plaatsvinden: het kennen van de Vormen, dat ware, onveranderlijke kennis oplevert.

Wie waren de presocraten eigenlijk? Wat zijn de belangrijkste inzichten van Friedrich Nietzsche? *Basisboek westerse filosofie* geeft antwoord op deze en andere vragen. In dit inleidende boek staan elf belangrijke denkers uit de westerse filosofie centraal. Zij worden voorgesteld aan de hand van een kleine biografie en krijgen een context waardoor de lezer te weten komt wat hun plaats is in de westerse geschiedenis en tot welke andere denkers zij zich verhielden. Ook zijn de filosofen zelf aan het woord: fragmenten uit hun werk sluiten ieder hoofdstuk af.

De leidraad van de keuze voor de elf filosofen is de metafysica. Binnen dit gebied van de filosofie ligt de nadruk op vragen naar het bestaan en het wezen van de werkelijkheid.

Basisboek westerse filosofie is een toegankelijk geschreven en aantrekkelijk boek voor iedereen die op zoek is naar basiskennis over de westerse filosofie.

